

СТОРИНКИ БІОГРАФІЇ В.А. ЛАЗАРЯНА В ІСТОРІЇ КРАЇНИ

Автор розглядає науково-педагогічну і адміністративну діяльність професора В. А. Лазаряна в контексті соціально-політичних процесів, які відбулися в Радянському Союзі у 1930-1970 рр.

Автор рассматривает научно-педагогическую и административную деятельность профессора В. А. Лазаряна в контексте социально-политических процессов, которые происходили в Советском Союзе в 1930-1970 гг.

The author considers scientific-pedagogical and administrative activity of Professor V. A. Lazaryan in the context of social-political processes, which took place in the Soviet Union during 1930-1970.

Життя та діяльність Всеволода Арутюновича Лазаряна, ім'я якого носить наш національний університет залізничного транспорту, тісно пов'язані з історичними подіями ХХ сторіччя, зі становленням і розвитком освіти та науки в СРСР до 80 років.

Тому наукова творчість, його величезний організаторський досвід, виховна, педагогічна діяльність потребують постійного вивчення. Кожний викладач нашого університету має можливість на прикладі життя академіка вести цілеспрямовану виховну роботу зі студентами, аби кожний випускник знав, чому наш університет носить ім'я Всеволода Лазаряна. Багатий фактичний матеріал із життя та науково-педагогічної діяльності академіка В. А. Лазаряна може бути використаний педагогами в навчально-виховній роботі, служити яскравим доповненням при характеристиці тих складних та неоднозначних політичних та соціально-економічних процесів, які відбувалися в СРСР в 30 - 80 роки ХХ сторіччя.

У роки перших п'ятирічок одним із головних центрів індустріалізації України стала Дніпропетровщина. Тому саме тут в 1930 році були створені нові навчальні заклади: інститут інженерів залізничного транспорту, інженерно-будівельний, металургійний, хіміко-технологічний, сільськогосподарський інститут, почали діяти інститути гірничо-металургійного профілю у Кривому Розі та Дніпродзержинську. Комплектація викладацьких кадрів велась за рахунок кращих педагогів технікумів, переходу до нових вишів співробітників із вже діючих гірничого інституту та інституту народної освіти (університету). На викладацьку роботу рекомендувались кращі випускники. Серед них був і випускник гірничого інституту Всеволод Лазарян, якого у 1930 році

запросили працювати на кафедрі будівельної механіки ДІТу.

У 1930-ті роки йшло інтенсивне формування системи вищої освіти. Проводились чисельні реорганізації, які багато у чому були шкідливими. Так чиновники намагались ліквідувати факультети (що було зроблено в ДІТі в 1931 році), прив'язати вищий навчальний заклад до одного підприємства, перетворити інститут фактично в технікум. До цього ще додавався класовий підхід до підбору викладачів, до формування контингенту студентів. У цих умовах на теренах Радянського Союзу, у тому числі в Україні, з'явилося багато інститутів провінційного змісту та характеру. Вони готували кадри, але фактично були відірвані від науки, викладачі не вели наукових досліджень, студенти не отримували достатніх теоретичних знань.

На відміну від цих інститутів керівництво ДІТу взяло правильний курс: в інституті повинні працювати кращі викладачі та провідні вчені. І з цією метою в ДІТ запрошувалися вчені з держуніверситету, гірничого інституту, провідні фахівці з Ростова, Києва, Москви, Харкова. Піклувались і про підготовку своїх науково-педагогічних кадрів. Так з початку діяльності аспірантура ДІТу налічувала понад 40 чоловік. Першим аспірантом який у 1932 році захистив кандидатську роботу був В.А Лазарян.

У період сталінських репресій в 1930-ті роки насамперед винищувалася «стара інтелігенція», яка критично ставилася до соціальних експериментів у країні. Торкнулися ці репресивні дії і вищих шкіл Дніпропетровщини. Багато вчених, педагогів університету, гірничого, транспортного інститутів були оголошені «ворогами народу» і покарані. У цих умовах інтелігенція поводитися по-різному. Одні затверджували свої позиції у вищих навчальних закладах активною громадсько-політичною дія-

льність, безоглядно підтримуючи будь-які репресивні дії комуністичного керівництва, інші свою активність зосереджували на науково-інженерній діяльності, треті намагалися бути тільки слухняними і «не лізти в політику».

Всеволод Арутюнович направив всю свою енергію на створення фактично нової науки - механіки рухомого залізничного складу. У цьому він отримав дружню підтримку з боку академіків О.М. Динника та П.М. Супруненка. У 1940 році 31-річний днітівський вчений в Ленінградському інституті інженерів залізничного транспорту захищає докторську дисертацію.

В 1939-1940 роках у колах радянського керівництва нарешті сформувалася думка, що вища школа не використовує свій науковий потенціал, повністю не задовольняє потреби економіки в розробці нової техніки та технологій. Це особливо гостро позначилося на результатах безславної радянсько-фінської війни у 1939-1940 роках. Аналіз перших років Другої світової війни також підтверджував висновок, що майбутня війна - це війна економік, «війна моторів».

Виконати ці нові завдання не могли комуністи-адміністратори, які не розуміли специфіку керування науковою діяльністю, самі не були науковцями, а тому не були і позитивним прикладом для своїх колективів. На посади керівників вищів почали призначати відомих вчених. У квітні 1941 року начальником ДІТу призначили доктора технічних наук, професора Всеволода Арутюновича Лазаряна. При цьому враховувалися чудові організаторські якості В.А Лазаряна, які підтверджувалися його роботою як завідувача кафедри. Він також мав досвід роботи завідувача аспірантурою, начальника науково-дослідного сектора інституту.

У нового начальника інституту були амбітні плани стосовно перетворення ДІТу у великий науковий центр. Але цим планам не судилося стати дійсністю: 22 червня 1941 року розпочалася Велика Вітчизняна війна. Початок війни був для радянських військ дуже важким. Давались знаки всі прорахунки в підготовці до війни: винищення вищого командного складу у 1937-1938 роках, дезорієнтація народу пактом Молотова – Рібентропа, помилки у визначенні основних напрямків воєнної стратегії.

Військове керівництво СРСР передбачало, що війна буде мати тільки наступальний характер, вестися на чужій території. В дійсності сталося все навпаки. Тому в серпні 1941 року, коли німецькі війська стрімко підкотилися до Дніпропетровська, виявилось, що заздалегідь

не були продумані засоби захисту мостів та їх ремонт, не передбачались запасні варіанти переправи через Дніпро. Ось чому перед начальником інституту залізничного транспорту В. А. Лазаряном були поставлені завдання, які треба було вирішувати в авральному порядку. Так ДІТівці разом із спеціалістами інженерно-будівельного інституту стали розробниками запасного понтонного мосту, надали допомогу у формуванні спеціального ремонтного поїзду, який у разі необхідності ремонтував дніпровські мости. Студенти та викладачі факультету організації руху на залізниці співпрацювали з працівниками відділення зі складання графіків руху.

Воєнні події в Іспанії, Монголії, радянсько-фінська війна довели, що радянська армія мала незначну кількість фахівців з воєнної техніки (танкісти, артилеристи, льотчики, сапери, зв'язківці), та й ті не мали достатнього рівня підготовки. У перший період війни особливо великі втрати поніс контингент молодого офіцерського складу. У країні протягом 1941-1943 років почали створюватися нові воєнні навчальні училища, школи, курси, які у стислі строки повинні були підготувати молодших командирів. Ці навчальні заклади треба було комплектувати тільки грамотною молоддю. За призовом військкомату або добровільно у військові заклади вступали випускники шкіл, учні та студенти технікумів, інститутів, університетів.

У Дніпропетровську новостворене артилерійське училище також було вирішено укомплектувати студентами. Вищі навчальні заклади міста направили 1500 студентів. Вимоги до них були такими: усі студенти повинні вже мати загально інженерні знання, бути фізично готовими до військової служби.

Особливе місце відводилося студентам ДІТівцям: всі вони при вступі проходили суворий медичний огляд і були більш дисципліновані. В училище мобілізували студентів третього та четвертого курсів. Усього з ДІТу – 700 студентів. Всеволод Арутюнович проводжав на війну кожену групу студентів-ДІТівців. В армію також були призвані багато ДІТівців, які тількино одержали диплом інженерів.

Таким чином з перших днів війни радянська армія, її невдачі, поразки, успіхи, доля кожного солдата стала для днітівців і особисто для професора Лазаряна частиною життя, предметом постійної уваги та турботи. Поразка радянської армії в 1941 році у деякої частини населення викликала песимізм, невіру у перемогу. Але професор В.А Лазарян чітко проаналізувавши

усі внутрішні й зовнішні об'єктивні та суб'єктивні обставини був впевнений, що врешті-решт фашистська Німеччина та її сателіти будуть переможені. Про це свідчив перший успіх у битві за Москву, створення державами світу антигітлерівської коаліції, реакція народу на політику німецького окупаційного режиму.

Коли ДІТ було евакуйовано, його викладачі, студенти, навчально-лабораторне устаткування були розподілені між двома транспортними вищими навчальними закладами в Томську та Новосибірську. Зрозуміло, що за час довготривалої війни ДІТ втратить свої адміністративні, навчальні, наукові структури. Професор В.А. Лазарян звертається до приймальної Голови Президії Верховної Ради М. І. Калініна з вимогою поновити діяльність ДІТу як самостійного інституту в Новосибірську, але там натякнули, що він це питання не вирішить. Тоді В.А. Лазарян звертається до Головнокомандуючого Й.В. Сталіна. Основна думка професора була такою: якщо ми віримо у перемогу то потрібно вже зараз турбуватися про те в якому стані інститут повернеться у Дніпропетровськ. ДІТ поновив свою діяльність в Новосибірську. Таким чином з дніпропетровських вищих навчальних закладів у евакуації працювали тільки транспортний, гірничий та хіміко-технологічний інституту.

Війна потребувала напруження усіх ланок економіки, особливо оборонної, металургійної, вугільної, машинобудівної промисловості, транспорту.

Начальнику інституту В.А. Лазаряну доводилося вирішувати безліч питань життя колективу: як налагодити харчування, де дістати дрова на весь період довгої сибірської зими, як відремонтувати гуртожиток і таке інше. За наказом начальника студенти і викладачі виїздили в тайгу за лісом, на вугільні шахти - за вугіллям, в колгоспи, підсобне господарство - за провіантом. Але основним питанням в житті дітківського колективу була допомога фронту, бо війна була для них дійсно Вітчизняною: більшість студентів-дітківців довоєнного контингенту були на фронті, у сім'ї кожного обов'язково був фронтовик, до того ж ця війна була з німецьким фашизмом, який поставив собі за мету винищити народи СРСР як расово неповноцінні.

Протягом 1942-1944 років ДІТ надає суттєву науково-технічну допомогу залізничникам Сибіру та Уралу. Вчені розробили єдиний графік роботи магістрального та заводського, промислового транспорту, що дозволило значно

спростити процес формування поїздів. Викладачі були постійними науковими консультантами на залізницях Сибіру. Студенти в позаурочний час працювали на оборонних заводах, збирали врожай в радгоспах та колгоспах. Не дивлячись на те, що студенти залізничних вищих навчальних закладів не призивалися до армії, студенти-дітківці йшли на фронт добровольцями, переходили на навчання у військовій навчальній закладі.

Характеризуючи втрати України у війні можна наводити багато цифр, але досить знати, що серед усіх країн Європи саме Україна понесла найбільші людські та матеріальні втрати: 9 мільйонів загиблих, 2 мільйони 400 тисяч чоловік вивезено на роботи в Німеччину. Особливо постраждав залізничний транспорт. Були підірвані залізничні мости, рухомий склад або виведений із ладу, або відправлений німцями на Захід. Майже кожна станція та її господарство були непридатні до експлуатації.

Професор В.А. Лазарян уважно фіксував усі відомості з України. За інформацією, яку він отримував через наркомат шляхів сполучення, професор знав, що потрібно негайно включитись у роботу, повертатись до Дніпропетровська. Знав професор і те, що не слід розраховувати на велику державну допомогу в умовах розтрощеної економіки в Україні.

В. А. Лазарян ніколи не діяв за поширеним у той час правилом багатьох керівників вишів: головне чітко виконувати розпорядження центрального начальства, бо їм начебто зверху краще видно перспективи розвитку вищої школи. У важкі часи післявоєнної відбудови, голодних 1946-1947 років, безумовно, можна було працювати тільки потребами одного дня, місяця, року. Але саме в ті часи В. А. Лазарян визначав кардинальні позиції для магістрального розвитку ДІТу. На думку професора необхідно направити діяльність дітківських науковців на вирішення крупних науково-технічних задач. Це було зробити дуже важко, тому що керівники залізниць, партійні органи примушували інститут займатися суто інженерними питаннями, які виникали у процесі відбудови. Багато часу займала «обов'язкова поміч» вчених у вивченні та розповсюдженні досвіду робочих-раціоналізаторів. Тому для багатьох членів Вченої Ради був дуже несподіваним виступ начальника інституту з промовою, що вже час звільнитися від нинішніх завдань воєнного часу, потрібно думати не тільки про відбудову, а працювати і над перспективними, глобальними проблемами залізниці в умовах майбутніх мир-

них десятиріч. Додавалося і те, що в міністерстві шляхів сполучення СРСР склалася жорстка централізована система організації наукових досліджень у галузі залізничного транспорту. Найбільш вагомими проблемами технічного прогресу міністерство доручало, насамперед, центральному науково-дослідному інституту залізничного транспорту. Співавторами цих наукових досліджень та конструкторсько-технологічних рішень були науковці Московського та Ленінградського інститутів інженерів залізничного транспорту. Зрозуміло, що вони отримували майже всі кошти міністерства на наукові розробки. Отримати бюджетні наукові теми для провінційних залізничних інститутів було дуже непростою справою.

В. А. Лазарян вирішив особисто очолити прорив до центру. Протягом десяти років він штурмував міністерські бастіони. В.А. Лазарян змусив московське керівництво визнати, що саме він є провідним вченим СРСР в галузі досліджень механіки залізничного рухомого складу. Свідченням цієї перемоги стало створення у ДІПТі крупної загальногалузевої науково-дослідної лабораторії динаміки та міцності рухомого складу.

Наступним, стратегічним напрямком розвитку вищої школи в післявоєнний період В.А. Лазарян вважав підготовку наукових кадрів найвищої кваліфікації, які б змогли очолити наукові центри, школи всесоюзного значення. У ДІПТі за ініціативою В.А. Лазаряна в 1945-1946 роках за результатами співбесід із доцентами, на основі аналізу ефективності та важливості їх наукових праць був укладений список майбутніх докторів наук. Цей реєстр складався з 18-20 доцентів. У разі виконання цих задумів Лазарян передбачав, що вже в п'ятидесяти роки в ДІПТі будуть діяти сталі наукові колективи. Нажаль, цього не сталося. З цього списку захистилися одиниці (М.Р. Ющенко, М.А. Фрішман, М.К. Міщенко, М.Н. Гольдштейн, В.М. Тверітін).

У роки війни Сталін був вимушений внести корективи до політики партії щодо інтелігенції. Перестали переслідувати «старих спеців», які залишилися ще живими після тотального терору тридцятих років, вже не вживали термін «гнила інтелігенція», призупинили нищення церкви та переслідування священнослужителів, згадали про офіцерські традиції, високу якість гімназичного вчительства; із концтаборів була повернута частина інженерно-технічної та військової інтелігенції. Але особливість праці інтелігенції полягала в тому, що вона постійно

мислить і досить часто не так, як вимагали цього ідеологічні догми сталінського соціалізму. Тому в післявоєнні часи було поставлене завдання привести інтелігенцію «до норми». Розгром ленінградської партійної еліти, арешти кремлівських лікарів, провідних діячів літератури та мистецтва, похід проти космополітів, військової верхівки, яка стала почувати себе у війну дещо дуже розумними і самостійними у прийнятті рішень. В умовах «холодної війни» з країнами Заходу серед інтелігенції почали інтенсивно шукати шпигунів, диверсантів, агентів капіталізму.

Така атмосфера позначилася і на підготовці наукових кадрів вищої кваліфікації. Почалася ревізія тем докторських дисертацій. Тепер теми докторських дисертацій проходили дуже складну процедуру затвердження. Багато з них визнавалися «вузькими», «дублюючими», «неперспективними». Такі дисертанти ще вважалися щасливцями. Гірка доля дісталася тим дисертантам, теми яких були визнані виявом «низькопоклонства» перед Заходом, «антинауковими», «ідеологічно шкідливими». Відомий в нашій історії розгром генетичної науки, представників яких називали «вейсманістиморганісти», кібернетики, економічної науки, філософії, мовознавства та літературознавства.

Під суворий партійний контроль були взяті не тільки теми дисертацій, але і їх автори. Для того, щоб стати докторантом в ДІПТі потрібно було рішення чиновників міністерства шляхів сполучень СРСР. Усі ці обставини завадили В. А. Лазаряну зробити в п'ятидесяти роки прорив ДІПТу в створенні крупних наукових шкіл, які б об'єднували наукову творчу діяльність докторів та кандидатів наук однієї або ж декілька кафедр.

Професор В. А. Лазарян завжди ставив особисто перед собою таке завдання - ніколи не відставати в науці, завжди шукати нові методи досліджень, знати світові досягнення в суміжних науках і, головне, використовувати їх у своїй роботі. Він суворо вимагав, щоб науковці ДІПТу були обізнані з ґрунтовними монографіями у своїй сфері досліджень. Це давало можливість науковим колективам отримувати інформацію про стан досліджень з тієї чи іншої науково-технічної проблеми. Яскравим прикладом притаманного В. А. Лазаряну почуття нового стало використання в науковій роботі обчислювальної техніки. ДІПТ у цьому був піонером серед технічних вищих навчальних закладів України. Більше того, професор ініціював створення нового факультету, який почав

готувати фахівців з обчислювальної техніки. Скільки років докоряли йому, що підготовка таких фахівців – це справа класичних університетів! В.А. Лазарян був проти шаблону в науковій діяльності, щиро підтримував новаторські напрямки творчих пошуків в науці і техніці. Це стосувалося і механіки рухомого складу, механіки ґрунтів, створення наукових основ будівництва та розвитку залізниць, досліджень в галузі хімії тощо.

Таким чином, В.А. Лазарян визначив в п'ятидесяті роки основні шляхи стратегічного розвитку ДПТУ. Можна сказати, що науково-педагогічний колектив нашого університету здійснює на практиці те, що було заздалегідь передбачено мудрим В. А. Лазаряном.

Керуючи інститутом, особливо в роки війни та повоєнного періоду, професор В. А. Лазарян набув величезний досвід керівника, адміністратора. Будівництво нового навчального корпусу, налагодження побуту студентів та професорського-викладацького складу, фінансові проблеми, труднощі в комплектуванні штатів, постійна боротьба з адміністративним тиском з боку місцевих та центральних органів влади - все це В. А. Лазарян вирішував у своєму притаманному йому стилі. Він діяв енергійно, наступально, даючи усім зрозуміти, що його рішення повинно бути обов'язково підтримано, тому що воно продумане і ним, професором, ретельно обґрунтоване по кожній позиції.

Безумовно, адміністративна робота заважала В. А. Лазаряну його науково-педагогічній діяльності. Доводилось прискорювати темп свого життя, працювати поза межами робочого дня. Тому відкладалось здійснення багатьох задумів у науці, написання монографій. Для того, щоб запрацювала наукова школа механіків залізничного транспорту потрібно було більше уваги приділяти своїм учням, колегам.

Разом із тим, В. А. Лазарян розумів, що залишити керівництво інститутом він немає права. Не було в ДПТі іншого фахівця, який би в умовах жорсткого централізованого адмініст-

ративного та партійного керівництва міг рішуче, сміливо долати усі перешкоди.

Тільки після XX з'їзду КПРС в умовах «відлиги» у громадсько-політичному житті В. А. Лазарян вирішив, що настав час передати управління ДПТОм в інші руки - професору М. Р. Ющенку. Хоча до кінця свого життя академік буде працювати в ДПТі професором кафедри «Будівельна механіка». Вчений із юнацьким захватом поринув у науку. На повну силу запрацювала науково-дослідна лабораторія. У спеціальному вагоні-лабораторії науковці кафедри бували на різних дорогах, проводили спостереження, аналізували, ставили експерименти, залучали до роботи обчислювальну техніку.

Професора обрали членом-кореспондентом Академії наук України, а невдовзі він став академіком, але «спокійного життя» у В.А. Лазаряна так і не було. У Дніпропетровську, що формувалася як один із центрів ракетної промисловості СРСР, створювався академічний інститут механіки, який очолив академік В.А. Лазарян. Потрібно було збудувати корпуси, лабораторії, випробувальні стенди, підібрати кваліфіковані кадри, визначити найбільш актуальні і перспективні наукові проблеми. Багато учнів, випускників ДПТУ прийшли працювати в цей інститут Академії наук. Солідна теоретична підготовка дозволяла їм зайняти провідне місце в діяльності колективу інституту. Так космічна сторінка в історії нашої країни стала однією із сторінок життя академіка В.А. Лазаряна.

Таким чином, на наш погляд, В. А. Лазарян в усі періоди своєї науково-педагогічної та адміністративної діяльності завжди шукав свої шляхи кардинального вирішення проблем вищої школи та науки. Ці рішення були ним глибоко осмислені й оригінальні, адже вчений завжди був неповторною, неординарною, життєрадісною людиною.

Надійшла до редколегії 25.06.2009